

В. Корпусова

**ОЛЕКСАНДРА БУЗЬКО. МАРІЯ ВЯЗЬМІТІНА:
АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ У ПАРФІЮ
(з публікацією фрагментів листування та статей вченої).
Київ: ІА НАН України, 2025 — 324 с., 239 іл.**

У книзі О. Бузько висвітлено долю однієї з жертв більшовицьких репресій української інтелігенції 1930-х рр. — Марії Вязьмітіної (1896—1994), відомої української історикині мистецтва, археологині, бібліотекарки. В історичному контексті авторка досліджує вимушену зміну фахової діяльності вченої та її контент з археології Сходу, який раніше в українській історіографії лише згадувався у загальних рисах. Монографія є науковим виданням і була рекомендована до друку Вченою радою Інституту археології НАН України у 2023 р. Науковим редактором виступив кандидат історичних наук Ю. Болтрик, а рецензентами — доктор історичних наук О. Симоненко та кандидатка історичних наук В. Корпусова. Український текст дублюється англійською мовою, у перекладі О. Бузько та І. Шейко. Верстка, дизайн книги та її обкладинки здійснила О. Бузько. Створення цього видання уможливила підтримка стипендіальних програм Австрії та Німеччини. Книга відзначається високою якістю виконання. Вона має тверду обкладинку, надрукована на крейдованому папері, що забезпечує зручність читання завдяки чіткому шрифту та добре розпізнаваним цифрам. Видання є кольоровим, хоча частина тиражу представлена у чорно-білому форматі. У монографії міститься велика кількість ілюстрацій, включаючи фотографії, креслення та репродукції. До комплексу книги також додано дві фото-листівки та закладку. Отже, О. Бузько доклала значних зусиль для створення і видання цієї монографії, забезпечивши її високий рівень змістовного наповнення і зовнішнього оформлення.

© В. КОРИСУОВА, 2025

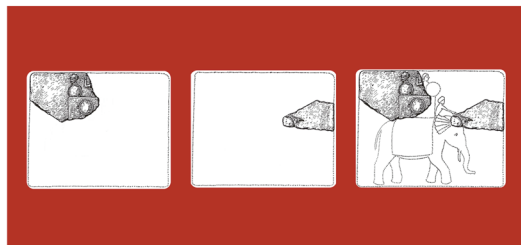
This is an Open Access article under the CC BY-NC-ND 4.0 license
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>

Тема, обрана О. Бузько для своєї книги, є не-випадковою і має важливе наукове значення. Вона присвячена маловідомій в Україні частині наукової спадщини М. Вязьмітіної, а саме її археологічним дослідженням східних держав Парфії та Бактрії античного періоду. Про це йдеться у вступному розділі книги, що має назву «*Крислатий капелюх. Теша і апарат*». *Вступне слово і подяки*.

У розділі «*Біографічний нарис*» О. Бузько стисло окреслює життєвий шлях М. Вязьмітіної, яка належала до так званої «старорежимної інтелігенції», народженої наприкінці XIX ст. Марія Вязьмітіна, як її представниця, зазнала репресій радянської влади у 1930-х рр., спрямованих проти української інтелігенції. Авторка наводить приклади розстріляних діячів науки та культури, серед яких Н. Коцюбинська, С. Магура, Ф. Шміт, Ф. Ернст, а також письменники М. Зеров, П. Філіпович, М. Семенко, Г. Шкурupий, О. Влизько, з деякими із них М. Вязьмітіна була особисто знайома. На той час М. Вязьмітіна була відомою вченою, істориком східного мистецтва, яка мала науковий ступінь і очолювала відділ мистецтва Сходу в Музеї мистецтв ВУАН, створеному за її активної участі (нині — Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків). У 1934 р. вона була звільнена з роботи без права займатися науковою діяльністю, викладати та публікуватися. Незважаючи на це, М. Вязьмітіна не скорилася обставинам і зберегла свою наукову ідентичність, змінивши науковий фокус — від дослідження мистецтва Сходу перейшла до його археології. Оскільки заборона поширювалася лише на наукову діяльність в Україні, вчена знайшла можливість продовжити свої наукові дослідження за її межами. У

Олександра Бузько

**Марія Вязьмітіна:
Археологічна експедиція у Парфію**

**Maria Viazmitina:
Archaeological Expedition to Parthia**

Oleksandra Buzko

1937—1940 рр. М. Вязьмітіна, працюючи в бібліотеках Києва, у свій вільний час замість відпочинку під час профвідпустки брала участь в археологічних розкопках Термезької Археологічної Комплексної Експедиції на території Узбекистану. Вона проводила розкопки городища Айртам античної Бактрії часів кушанів. У повоєнні роки також під час профвідпустки М. Вязьмітіна продовжила археологічні дослідження на території Туркменістану. У 1946—1949 рр. вона працювала у складі Південній Туркменістанській Археологічній Комплексній Експедиції. Як керівниця одного із її загонів, вона проводила археологічні розкопки, зосереджуючись на дослідженні Нової Ніси — столиці Парфії. Новий археологічний напрям діяльності М. Вязьмітіної став можливим завдяки запрошенню лєнінградського археолога М. Масона взяти участь в роботі експедиції, яку він очолював. У 1947 р., спираючись на матеріали своїх археологічних розкопок, М. Вязьмітіна захистила дисертацію, здобувши науковий ступінь кандидата історичних наук. Після завершення роботи в Туркменістані, з 1949 р. і до виходу на пенсію у 1970 р., вона працювала в Інституті археології Академії наук УРСР (нині — НАН України). У цей період її наукові інтереси були зосереджені на дослідженні старожитностей інших східних народів — скіфів та сарматів.

Біографію вченої авторка доповнює розповіддю самої М. Вязьмітіної про свій внутрішній світ під час важкої роботи в південних експедиціях у розділі «*Листування Марії*

Вязьмітіної часу Південно-Туркменістанській комплексної археологічної експедиції (ЮТАКЕ)» (с. 83—172). Ця розповідь представлена у приватних листах М. Вязьмітіної до М. Новицької, М. Ігнат'євої, В. Зуммера. Стисло характеризуючи зміст листів, О. Бузько зазначає: «У листах з архіву Марії Вязьмітіної автобіографічна інформація поєднана із фактажем щодо роботи табору ЮТАКЕ: експедиційні будні, робота археологів, знахідки, відкриття. Марія Вязьмітіна пише про свої емоції та спостереження, про місцевих жителів, які приходять на розкоп». До того ж О. Бузько коментує окремі листи. В археологічних наукових виданнях ІА НАН України вперше здійснено поєднання дослідження біографії вченого, його листування та друк архівного наукового тексту з подальшим авторським аналізом. Але раніше таким дослідженням, зокрема постаті вченого В. Петрова, присвячувався увесь випуск журналу «Слово і час» Інституту літератури НАН України (Слово... 2002)¹, також розділ VI журналу «Українська біографістика» Інституту біографічних досліджень НАН України (Віктор... 2008, с. 306—442). Авторка цих рядків також приділяла увагу творчості й долі В. Петрова (див.: Корпусова 2023).

У наступному розділі книги (с. 181—199) авторка оприлюднює раніше не опубліковану в Україні статтю М. Вязьмітіної «*Фрагмент теракотової плити із зображенням парфянських воїнів*», що зберігається в Науковому архіві Інституту археології НАН України (фонд 34). До статті додається факсимільне відтворення її чернетки, надрукованої машинописом (с. 201—224). Такий підхід О. Бузько до публікації наукових матеріалів дозволяє не лише ознайомити читачів з дослідженнями М. Вязьмітіної, але й продемонструвати процес її роботи над текстом (на сленге археологів «кухню» вченого), що є цінним для розуміння методики досліджень. О. Бузько, аналізуючи дослідження Парфії, проведені М. Вязьмітіною, акцентує увагу на її археологічному хисті, який гармонійно поєднувався з глибокими знаннями східного мистецтва. Як показала авторка, ця особливість М. Вязьмітіної яскраво проявилася у її реконструкції рельєфного зображення на теракотовій плиті воїна на бойовому слоні. Реконструкція була здійснена на основі двох фрагментів, знайдених вченою під час археологічних розкопок у 1948—1949 рр. М. Вязьмітіна висловила припущення, що ця теракотова плита могла бути частиною деко-

1. На обкладинці журналу міститься підзаголовок «Постать Віктора Петрова (Домонтовича). Автобіографія, дослідження, спогади, листування». У змісті зазначено «XX століття. Написане лишається. Про час і про себе. Дебют. З пам'яті літ. Бібліографія. Книжкова графіка».

ративного фризу будівлі. Датування знахідки вона віднесла до періоду використання бойових слонів парфянами, що відповідає III—II ст. до н. е. Такий підхід до аналізу археологічних артефактів демонструє не лише професійні навички дослідниці, але й її здатність до комплексного осмислення матеріалу в контексті історії та мистецтва.

У «Післямові» О. Бузько звертається до цитат відомих британських археологів Коліна Ренфрю та Пола Бана, які високо оцінюють значення археологічної діяльності для культурного розвитку різних країн. Вони підкреслюють привабливість цієї професії, яка поєднує небезпеку польових робіт із детективним аналізом у кабінетах. Як приклади впливу археології на культуру британськи вчені згадують художній твір «Вбивство в Месопотамії» письменниці Агати Крісті та кінофільм «Індіана Джонс» кінорежисера Стівена Спілберга (с. 232). О. Бузько проводить паралель між цими характеристиками археологічної діяльності та роботою М. Вязьмітіної. Зокрема, авторка акцентує увагу на поєднанні небезпечних умов польових досліджень (варто принаймні згадати землетрус жовтня 1948 р., коли загинули члени експедиції ЮТАКЕ — с. 160) із аналітичною реконструктивною роботою, що виявилось у відновленні рельєфного зображення парфянського бойового воїна на слоні на теракотовій плиті. Цій темі в книзі приділено значну увагу, що відображено не лише в текстовій частині, але й у численних ілюстраціях, які дублюються.

Це зображення винесено на обкладинку книги, підкреслюючи її важливість для контенту. Його центральним елементом є горизонтальна смуга теракотового кольору, що займає майже всю ширину обкладинки біло-жовтуватого кольору. У цій смузі розташовані три світлі прямокутники, які створюють асоціацію з кінострічкою, що складається з трьох кадрів. Два з них містять зображення фрагментів теракотової плити, а третій презентує реконструкцію усього зображення. Така композиція обкладинки символічно відображає процес реконструкції, який можна уявити як рух двох перших «кадрів» кінострічки, що формують цілісне зображення. Цей дизайнерський елемент не лише привертає увагу, але й підкреслює центральну тему книги — наукову роботу М. Вязьмітіної над відновленням історичного контексту через археологічні артефакти.

У «Післямові» О. Бузько розглядає продовження наукових досліджень, які проводила М. Вязьмітіна, хоча й у зовсім іншому контексті та географічному просторі. На закінчення авторка звертає увагу на актуальність теми статті М. Вязьмітіної в контексті дискусійного нині питання військової справи Парфії, зокрема не / використання нею бойових слонів.

Слід окремо наголосити на нововведеннях О. Бузько в книзі, які значно розширюють

традиційні формати наукових видань. Одним із найважливіших нововведень є численність ілюстрацій, яку можна трактувати як своєрідний фотоальбом, що супроводжує читача від перших до останніх сторінок книги. Ілюстрації виконують не лише функцію візуалізації тексту, але й доповнюють його, створюючи ефект документальної кінострічки, яка дозволяє читачеві зорово уявити описуваний час і події. У книзі представлено два окремі переліки ілюстрацій: загальний «Перелік ілюстрацій» та «Перелік ілюстрацій до статті М. Вязьмітіної». В них О. Бузько зазначила джерела їх походження, включаючи інтернет-посилання, архіви різних державних та приватних установ. Ілюстрації презентовані як у традиційному форматі — креслення, фотографії, малюнки, так і в сучасному форматі, що включає інтернет-посилання. Наприклад, це карти Старої та Нової Ніси, їх супутникові зображення (іл. 85—87), схематичний план городища Нова Ніса 1947 р. та його сучасний варіант (іл. 89, 90), фігурні посудини (іл. 49, 50) тощо.

Багаточисельні фотографії презентують портрети людей у різні періоди, малюнки-шаржі, побутові сценки, пейзажі, окремі будівлі, факсиміле текстів та обкладинок книг, художніх картин тощо. Особливу цінність мають маловідомі або призабуті фото, серед яких, наприклад, портрет Данили Щербаківського у труні (1927 р.), агітаційні плакати, начерки та шаржі Дмитра Гордєєва, створені ним у 1934—1936 рр. на засланні у БАМЛАГ (іл. 33—39). Варто зазначити, що багато фотографій публікуються вперше, що додає виданню унікальності та значущості для наукової спільноти. Таким чином, використання ілюстрацій у книзі О. Бузько не лише підвищує її інформативність, але й створює багатовимірний образ досліджуваних подій, персоналій та контекстів, що значно збагачує сприйняття матеріалу.

О. Бузько впровадила новаторський підхід в українській науковій археологічній літературі не лише до візуального оформлення книги, але й до структури її наукового апарату, зокрема «Приміток» та «Бібліографії». У розділі «Примітки» авторка застосувала нову систему організації: для кожного розділу книги створено окрему нумерацію приміток, яка починається з першої позиції. Такий підхід полегшує орієнтацію в тексті та сприяє зручному пошуку джерел і коментарів. Розділ «Бібліографія» також вирізняється своєю структурованістю. Джерела згруповані за трьома основними категоріями: «Архівні джерела окремих закладів та країн», «Цифрове сховище пам'яті» та «Друковані джерела». Такий підхід дозволяє читачам швидко знайти потрібні матеріали залежно від їхнього типу та походження, а також відображає сучасні тенденції у використанні цифрових ресурсів у наукових дослідженнях.

На мою думку, новий формат і підхід досліджень, запропонований О. Бузько, відповідає філософським поглядам на проблему «*істоти людського*» її вимогам до науки «*повернути-ся обличчям до людини*», які В. Петров опублікував у 40-і роки, випереджаючи в часі такі ж концепти французьких вчених, створивших основи сучасної гуманітаристики в контексті європейської філософської та наукової думки (Корпусова 2023, с. 82). Ця книга О. Бузько не лише зберігає наукову цінність археології, але й робить її доступнішою та привабливішою для ширшої аудиторії. Завдяки паралельному дублюванню тексту англійською мовою, видання має потенціал зацікавити не лише українських читачів, але й міжнародну спільноту.

ЛІТЕРАТУРА

Слово... 2002. *Слово і час*, 10 (502): Постать Віктора Петрова (Домонтовича). Автобіографія, дослідження, спогади, листування.

Віктор... 2008. Віктор Петров (Домонтович) у документах та спогадах сучасників. *Українська біографістика*, 4, с. 306-442.

Корпусова, В. М. 2023. Феномен В. П. Петрова: творчість і доля. *Археологія і давня історія України*, 4 (49), с. 71-93.

КОРПУСОВА Валентина, кандидат історичних наук, незалежна дослідниця, Київ, Україна.

Valentina KORPUKOVA, PhD, independent researcher, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-5601-3677,

e-mail: VMKorpusova@gmail.com.